

Nacional donosi ulomak iz knjige francusko-bugarskog filozofa **Tzvetana Todorova** 'Duh prosvjetiteljstva' u kojem autor govori kako se svaka vlast voli poigravati istinom te zašto razdoblje prosvjetiteljstva ne pripada samo prošlosti

TODOROV inspiraciju za svoja razmišljanja nalazi i u djelima Markiza de Condorceta koji je igrao veliku ulogu tijekom Francuske revolucije, a zagovarao je pravo na slobodno obrazovanje, jednakost žena i ravnopravnost svih društvenih slojeva

feljton

Svaka vlast je prirodna
neprijateljica
prosvjetiteljstva

Da bismo jasnije zacrtali mjesto neovisnosti bilo bi primjereno početi od razlikovanja između dviju vrsta djelovanja, pa onda i diskursa: onoga kojemu je cilj promicanje dobra i onoga koji teži uspostavljanju istinitoga. Mislioci prosvjetiteljstva potvrđuju potrebu tog razlikovanja kako bi smanjili nadmoć religije nad spoznajom čovjeka i svijeta. To je i razlog zašto Voltaire upozorava na sljedeće: religije su brojne (on govori o "sljedbama"), a znanost jedna. Nitko doista nije čuo o sljedbama aritmetičara! Ta razlika olakšava uočavanje brojnih implikacija; ona zapravo znači da obnašatelji vlasti, bilo njihovo podrijetlo božansko ili ljudsko, ne trebaju ni na koji način utjecati na govor koji teži spoznavanju istine; oboje, naime, ne pripadaju istom prostoru. Hume je 1742. napisao: "Čak kad bi i cijeli ljudski rod donio konačni zaključak da se Sunce kreće a Zemlja miruje, usprkos takvu razmišljanju Sunce se ne bi pomaknulo ni za palac sa svoga mjesta i takvi bi zaključci ostali krivi i pogrešni zauvijek." Istina ne ovisi o jednom glasu.

U svojim razmišljanjima o obrazovanju Condorcet će istražiti posljedice takva izbora tijekom posljednjih godina 18. stoljeća. Toj se temi približio i desetak godina prije nego što se latio pisanja Memoara, kad je branio religijsku trpeljivost i posebice pravo protestanata da podučavaju svoje učenike jednako kao i katolički profesori. Na čemu je mogao temeljiti taj zahtjev? Na činjenici da je religija nastavnika nevažna ako građa kojoj podučava ne počiva na vjeri, nego na znanosti. "Kao što ne treba nastojati povjeravati crkvene položaje jedino ljudima bezgrešne ortodoksniosti, jednako bi bilo smiješno bilo baviti se ortodoksnošću profesora fizike ili anatomije." Da bi se razumjelo Newtonovo naučavanje, nije važno je li profesor katolik ili protestant! Ali ako se u tome složimo, nameće se sljedeći zaključak: jasna granica dijeli dva tipa građe primjerene za podučavanje. Na jednoj su strani religije, ili, još općenitije, mišljenja i vrijednosti koje sve proizlaze iz vjerovanja ili volje pojedinca; na drugoj predmeti spoznaje, djelatnost čiji krajnji cilj više nije dobro nego istina. Podučavati jednome ili drugome primjereno je dvjema jasno razlučenim djelatnostima.

Godine 1791., kada piše svoje Memoare, Condorcet će iznaći dva naziva za te oblike podučavanja: sada suprotstavljaju javno obrazovanje nacionalnom odgoju i zalaže se za prvo, kao jedino koje je, prema njegovu mišljenju, u republikanskoj mjerodavnosti. Odgoj "obuhvaća sva politička, čudoredna i vjerska mišljenja"; nacionalni će odgoj u svim učenicima probuditi isti domoljubni duh. Naprotiv, obrazovanje se više neće baviti time da "posvećuje preuzeta mišljenja", da "potiče udivljenje ljudi spram postojećeg zakonodavstva", već će ih podučiti tome da vlastita uvjerenja "podvrgnu slobodnom ispitivanju", da donesu neki sud o njima i da ih, možda, isprave. Odgoj teži tome da promiče svoje vrijednosti, da promiče ono što smatra korisnim; obrazovanje podučava "istinama činjenica i računa", ono omogućuje pristup objektivnim informacijama i nudi ljudima oruđa koja će im pomoći da se ispravno služe razumom kako bi "sami mogli donositi odluke". Cilj je autonomnost pojedinca, sposobnost da na kritički način propituje postojeće propise i da sâm bira pravila ponašanja ili svoje zakone; ono mu nudi sredstva da ovlada temeljnim intelektualnim vještinama i stekne spoznaju svijeta. U tome se sastoji prijelaz od djetinjstva do zreloga doba. Braniti slobodu pojedinca pretpostavlja prepoznavanje razlike između činjenice i njezina tumačenja, znanosti i mišljenja, istine i ideologije; takva borba ima izgleda za uspjeh jedino pozivamo li se na prvi pol te suprotnosti, pojam koji izmiče svakoj volji, pa onda i svakoj vlasti. Condorcetova

FOTO: WIKIPEDIA / AUTOR PORTRETA: PIERRE-CHARLES BAQUOT

VOLTAIRE je govorio kako pred znanostu vjerske sljedbe nestaju, a stranke šute

Obnašatelji vlasti, bilo njihovo podrijetlo božansko ili ljudsko, ne trebaju utjecati na govor koji teži spoznavanju istine

misao pretpostavlja našu veliku dihotomnost, onu između polja volje, čiji je cilj dobro, i polja spoznaje usmjerenog prema istini. Prvo se primjerno utjelovljuje u političkom djelovanju; drugo u znanosti. Oboje slijede različite logike, i Condorcet ide čak tako daleko da napiše: "Općenito, svaka vlast, kakve god prirode bila, u čijim se god rukama nalazila, na koji se god način provodila, prirodna je neprijateljica prosvjetiteljstva." Razlog tog sukoba čini mu se jednostavnim: što su pojedinci prosvjetljeniji, to su spremniji sami odlučivati – i bit će manje skloni slijepo se podrediti vlasti. "Istina je stoga istodobno neprijateljica vlasti kao i onih koji je obnašaju." Pa ipak, sve vlasti nisu jednako vrijedne. Dobra je vlast ona koja, brižnija oko dobrobiti svojih podanika negoli oko vlastite pobjede, potiče napredak prosvjetljenja, dakle javnog obrazovanja; ona svojim podanicima pomaže postići vlastitu neovisnost olakšavajući im pristup istini. U toj je vlasti paradoksalno i to što svojim građanima, ako već ne daje šibu da je sruše, barem pruža sredstva da se od nje osamostale. Utoliko je usporediva s roditeljima koji nastoje omogućiti neovisnost djeci istodobno znajući da bi ih njihov uspjeh mogao učiniti nekorisnima kao roditelje i udaljiti ih od njih.

Mudra se vlada ne protivi rastu i širenju spoznaja. Ali njezina uloga tu i prestaje; ni u kojem slučaju ne treba pretjerati u želji da i sama pridonese napredovanju prema istini, jer ona nije pitanje volje. Javna vlast ne smije svoje odabire obavljati prikriivanjem istine.

"Njezina je zadaća naoružati ljude kako ne bi počinili grešku, koja je uvijek javno zlo, svekoliku snagu usmjeriti traganju za istinom; ali ona nema pravo odlučivati o tome gdje se istina nahodi, a gdje pogreška." Ona mora podupirati napredovanje spoznaje, a ne sama je uspostavljati. Nije na narodu da se izjašnjava o tome što je istinito a što lažno, nije na skupštini da proizvoljno odlučuje o povijesnim činjenicama prošlosti, nije na vladi da odlučuje o tome čemu treba podučavati u školi. Zajednička volja ili suverenost naroda ovdje se suočavaju s jednim ograničenjem, onim istine nad kojom nemaju vlast; ta neovisnost istine u isti mah štiti neovisnost pojedinca koji se može, u odnosu na moć, pozivati na istinu. Istina je iznad zakona. Obratno, zakoni zemlje ne proizlaze iz neke uspostavljene istine; oni su izraz javne volje koja je uvijek podložna promjenama. Istraživanje istine ne proizlazi iz javne proizvoljnosti, kao što ni ova ne proizlazi iz one. Moderne države slijedile su to načelo, odvajajući polje zakonodavnog, koje proizlazi jedino iz javne volje, od upravljačkog potpodručja, na koje utječu drugi činitelji. Dobrom odvijanju političkog života u

republici kao i neovisnosti njezinih građana prijete dvije simetrične i suprotne opasnosti: moralizam i scijentizam. Moralizam vlada kada dobro prevladava nad istinitim i kad, pod pritiskom volje, činjenice postaju građa koju se može zlorabiti. Scijentizam prevladava kad se čini da vrijednosti proizlaze iz spoznaje i da se politički izbori izobličuju u znanstvene zaključke. Condorcet uspješno upozorava na izazove moralizma. Ustrašen zanosom revolucionara, koji zamišljaju da je suvremena Francuska nova Sparta, potvrđuje neovisnost znanosti i zahtjeve prosvjetiteljstva. Režim Terora, u kojemu traganje za vrlinom ne ostavlja više nikakav prostor neovisnoj istini, oblik je ekstremnog moralizma koji bi bio kadar poništiti Condorcetov otpor te bi on stradao pod njegovim udarcima. S druge strane, i sâm Condorcet ne uspijeva uvijek izbjeći iluziju scijentista nadajući se da će sâm napredak spoznaje stvoriti bolji politički poredak i osigurati ljudsku sreću.

Scijentizam je filozofijsko i političko naučavanje nastalo s modernitetom koje polazi od postavke da je svijet u cijelosti spoznatljiv, prema tome i preobraziv u skladu s ciljevima koje si postavimo, ciljevima koji i sami proizlaze neposredno iz te spoznaje svijeta: u tom smislu dobro proizlazi iz istinitog. Prosvjetiteljstvo je već upoznao sklonost scijentizmu.

Ona se, primjerice, očituje u moralnom promišljanju Diderota, koji bi želio da svoje postupke podređujemo jedino zakonima "prirode". "Građanski zakon treba biti tek navještenje prirodnog zakona. [...] Ono što čovjeka čini time što jest [...] mora biti temeljem njemu primjerenog morala." A tko nam može bolje od znanosti pomoći da upoznamo prirodu? Od onoga što jest automatski ćemo zaključiti što bi trebalo biti. Nekoliko godina poslije, de Sade će iskoristiti to razmišljanje da bi opravdao svoj otklon od duha prosvjetiteljstva. "Budući da je uništavanje jedan od osnovnih zakona prirode, ništa što uništava ne može biti zločin." "Nemojte više imati drugih stega osim stega svojih sklonosti, drugih zakona osim svojih volja, drugog morala osim prirodnog." Diderot i de Sade postavljaju se kao da čovjek živi sam, kao da njegovi postupci ni na koji način ne utječu na druga ljudska bića; to im omogućuje da sve građanske ili moralne zakone smatraju suvišnim.

Jednako razmišljanje odnosi se i na politički poredak. Prema Holbachu čovjek je nesretan zato što ne poznaje prirodu: odatle se može zaključiti da je takva spoznaja nužna i dostatna za sreću, da dostaje znati da bi se dobro živjelo. Sa svoje strane Condorcet tvrdi:

"Jedini izvor javne sreće jest spoznaja istine prema kojoj valja prilagoditi društveni poredak." Osjetljiv na nadmoć dobra nad istinitim, Condorcet ne smatra neprimjerenim istinito proglasiti "jedini izvorom" dobra; radnja izvršena nad društvom, čini mu se, ne podrazumijeva nikakav izbor vrijednosti i ciljeva, spoznaja sama preuzima na sebe da ih proizvede.

Taj scijentizam, čija je klica niknula u razdoblju prosvjetiteljstva, ipak pobijaju ostali predstavnici njegova duha. Već smo vidjeli da je prema Montesquieuu uzaludna svaka ambicija da se u cijelosti ovlada svijetom, istodobno zbog njegove

DAVID HUME je 1742. napisao: "Čak kad bi u cijeli ljudski rod donio konačni zaključak da se Sunce kreće, a Zemlja miruje, usprkos takvu razmišljanju Sunce se ne bi pomaknulo ni za palac sa svoga mjesta i takvi bi zaključci ostali krivi i pogrešni zauvijek"

Što su pojedinci prosvjetljeniji, to su spremniji sami odlučivati - i bit će manje skloni slijepo se podrediti vlasti

složenosti i zbog osobitosti svakoga njegova stanovnika, ljudskog bića, koje nikad nije posve predvidljivo jer je spremno odbiti svaki determinizam - uvijek je spremno "popustiti ili pružiti otpor", sukladno Rousseauovoj tvrdnji. Raspršiti iluziju u automatski kontinuitet stjecanja spoznaja i moralnog i političkog usavršavanja upravo je polazišna točka Rousseauova promišljanja, koji će se suprotstaviti brojnim svojim suvremenicima, enciklopedistima i "filozofima". Kako bi se čovječanstvo učinilo boljim, neumorno ponavlja Rousseau, nije dovoljno "širiti prosvijećenost". "Možemo biti ljudi a da ne budemo znanstvenici."

Neke oblike scijentizma, teško kompromitirane u totalitarnim pustolovinama 20. stoljeća, danas su svi odbacili: više se ne zagovara eliminacija nižih rasa ni ona reakcionarnih klasa. To ne znači da su se suvremene demokracije oslobodile svakog traga scijentizma; riječ je o tome da on poprima druge oblike. Takvo je i nastojanje da se razrada moralnih propisa ili političkih ciljeva povjeri "stručnjacima", kao da određenje dobra proizlazi iz spoznaje. Ili pak "sociobiološki" projekt da se čovjekova spoznaja uklopi u spoznaju prirode i da svoj moral i politiku povežemo sa zakonima fizike i biologije. Možemo se tako upitati zašto bi biolozi bili kvalificiraniji sjediti u različitim etičkim savjetima koje su osnovala zapadne zemlje. Te savjete uostalom obično čine dvije vrste ljudi, znanstvenici ili vjerski dužnosnici, kao da između tih dviju vrsta ljudi ne postoje nikakve političke ustanove, nikakvi moralni autoriteti.

Takvi izbori podrazumijevaju monolitno poimanje društvenog prostora, poimanje prema kojemu bi za donošenje dobrih odluka bilo dovoljno imati dobre informacije. Međutim, i same informacije nisu nipošto homogene, i nijedan puko kvantitativni pristup ne zadovoljava: umažajući ih u beskraj, ne samo što ne postajemo kreposniji, kao što je već predviđao Rousseau, nego ne postajemo čak ni učeniji. Vrtoglavi rast sredstava pohrane i razmjene informacija otkrio je novu opasnost: previše informacija ubija informaciju. Dovoljno je postaviti pitanje na internetu da biste odmah dobili sto tisuća odgovora; pa kako onda znati koji je najdostojniji našeg povjerenja i najviše otkriva? Je li enciklopedija koju su slobodno sastavili njezini korisnici ("Wikipedia") bolja od one koju su napisali mjerodavni znanstvenici? Jedino tako da izbrišemo granicu između htjeti i znati.

Osim toga, spoznaja ne vodi nužno znanosti: da bismo proniknuli u zakutke ljudskog ponašanja čitanje dobrog romana može se pokazati korisnijim od neke sociološke studije. To su već shvatili i neki mislioci prosvjetiteljstva - primjerice Vico, koji je tvrdio da su spoznaje stečene putem mita i poezije nekim građama primjerenije od onih koje se oslanjaju na apstraktni razum. Ta višesložnost putova spoznaje, kvaliteta informacije, oblici društvenog upletanja ugrožavaju ambicije scijentizma.

Moralizam pak podrazumijeva podređenost istraživanja istinitog potrebama za dobrom; mnogo je stariji od prosvjetiteljstva i neposredno suprotan njegovu duhu ali ga je, unatoč svemu, uvelike nadživio. Tu se upornost postojanja može ilustrirati polemikom koja se povremeno javlja u francuskom društvu već petnaestak godina, a odnosi se na pisanje povijesti 20. stoljeća. Posljednji se put javila 2005. godine. Skupina zastupnika iznijela je prijedlog zakona koji bi se odnosio na poželjno tumačenje francuskoga kolonijalnog pothvata i posebice na zauzimanje Alžira. Jedan članak toga novog zakona glasi: "Školski programi posebno ističu pozitivnu ulogu francuske prekomorske prisutnosti, primjerice, u Sjevernoj Africi." Zakon je bio izglasan 23. veljače 2005. i iznova potvrđen većinom glasova zastupnika 29. >

FOTO: WIKIPEDIA

IZVETAN TODOROV

je bugarski povjesničar, filozof, sociolog i kritičar s francuskom adresom

Cilj obrazovanja je autonomnost pojedinca, sposobnost da na kritički način propituje postojeće propise i da sam bira pravila ponašanja

studenoga te godine. Tumačenje prošlosti stavljeno je na glasovanje i dobilo je snagu zakona; svatko tko mu se usprotivi može biti osuđen. Jednako kao što je Crkva u 17. stoljeću zabranila Galileju da slobodno istražuje istinu, francuski su zastupnici u 21. stoljeću propisali povjesničarima - i onima koji su se koristili njihovim istraživanjima, profesorima i studentima - sadržaj njihova proučavanja. Humeova su upozorenja zaboravljena; o istini je u ovom slučaju odlučio jedan glas.

Mogli bismo primijetiti, u vezi s tekstom tog zakona, da je sablažljivo spominjati samo "pozitivnu stranu" kolonizacije čedno nazvane "francuskom prekomorskom prisutnošću". Invazija jedne strane zemlje pod lažnim izgovorima, održavanje njezina stanovništva u zakonskoj podređenosti, usprkos republikanskim načelima kojima se u to vrijeme diči metropola, ukidanje zahtjeva za neovisnošću ubojstvima i mučenjem, sve su to odavno utvrđene činjenice, čim napustite polje etnocentričkoga i nacionalističkog pristupa, pa je teško sagledati njihovu pozitivnu stranu. Možda je još više vrijedno žaljenja da se, pola stoljeća nakon ukidanja kolonija, složenost povijesti svede na prijevrat puko moralne prosudbe "pozitivno" ili "negativno", podrazumijevajući pritom podjelu tipa "optimistično" ili "pesimistično". Takvo manihejsko pojednostavnjenje samo otkriva kako su više od stoljeća živjeli milijuni ljudi. Istraživanje povijesti nikad se ne može posve odvojiti od vrijednosti kojima je prožet ljudski život, ali se i ne podvodi pod takve lapidarne etikete. Da bi unaprijedio svoje razumijevanje, da bi izvukao maksimum iz činjenica i došao do najistančanijih tumačenja, povjesničar ne treba unaprijed odlučivati o "moralnosti" kojoj treba težiti. Povijest sadrži malo stranica ispisanih jedino crnim i bijelim.

Svakoga tko njeguje duh prosvjetiteljstva posebno pritom zbunjuje sama činjenica da Parlament uvodi glasovanje kad je riječ o tumačenju povijesti, kao da politička većina dostaje da se neki prijedlog proglasi istinitim; kao da to glasovanje ne čini takvu tvrdnju ranjivom umjesto da je zaštititi (neka druga većina mogla bi je odbaciti). Pred znanošću vjerske sljedbe nestaju, govorio je Voltaire; naspram istine stranke šute. Jer predstavnici naroda nisu

najbolje opremljeni za traganje za istinom; ona nije pitanje volje. Zašto bi glasovanje nekog poslanika činilo mjerodavnim za donošenje suda o prošlosti? Zar je zadaća parlamenta odlučivati o tome kako će se tumačiti neki prošli događaji ili čak činjenice koje ga tvore? Činjenica da je uopće trebalo postavljati takva pitanja jasno ukazuje na opseg anakronog skandala kakav predstavlja izglasavanje tog zakona.

Valja, međutim, priznati da to nije bio prvi takav pokušaj francuskih zasupnika. Nekoliko godina prije toga odlučili su da je Turska kriva za genocid nad Armenijom i da je ropstvo zločin protiv čovječnosti. Još nekoliko godina prije toga izglasovali su zakon, izgleda prvi takve vrste, kojim se kažnjava svako negiranje genocida nad Židovima u Drugom svjetskom ratu. Događaji o kojima je riječ manje su kontroverzni od kolonizacije Magreba, primjerice, ali pitanje načela ostaje isto. Javna vlast nema pravo odlučivati o tome gdje je istina, govorio je Condorcet; francuski je parlament, čini se, zaboravio to osnovno načelo. Jer zabrana bavljenja nekim prijedlogom na polju istraživanja istine i njegovim uključivanjem u katekizam kao i zaštita zakonskim kaznama ne snaži istinu, nego je unizuje. Istina ne može uprav-

ljati dobrim; ali mu ne može biti ni podređena. I scijentizam i moralizam strani su istinskom duhu prosvjetiteljstva. Postoji još jedna, treća opasnost: da se sâm pojam istine smatra nevažnim. U studiji posvećenoj romanu 1984. filozof Leszek Kołakowski hvali Orwela jer je prepoznao važnost propitivanja istine u totalitarnim režimima. Političari se nerijetko pritom pozivaju na laž - ali oni nisu jedini; čini se to posvuda. Naspram posve pragmatičnih zahtjeva korisnosti i primjerenosti, i sama razlika između istine i laži, istine i fikcije postaje nevažnom.

Zato u takvim porecima znanost više nije otporna na ideološke napade i pojam objektivne informacije gubi svoje značenje. Povijest se iznova piše u službi potrebe trenutka, a otkrića biologije ili fizike mogu i sama biti zaničana ako se prosudi da nisu primjerena.

"Velika kognitivna pobjeda totalitarizma sastoji se u tome što ga se ne može osuditi da laže jer je uspio ukinuti i samu ideju istine", zaključuje Kołakowski. Obnašatelji vlasti se ovom prigodom konačno oslobađaju neugodne istine.

Moglo bi se pomisliti da ta opasnost prijeto totalitarizma, a ne i demokratskim porecima. Pa ipak, nekoliko novijih zgoda u javnom životu Sjedinjenih Država jasno govori o novoj krhkost istine.

Prva činjenica te prirode jest odluka da se u nekim školama podučava teorija evolucije prema Darwinovim djelima i prema biblijskom mitu o postanku (ili, kao što se danas kaže, "inteligentni dizajn"), kao dvije "pretpostavke" jednako dostojne poštovanja. U zemlji u kojoj, kao što pokazuju statistike, 73 posto stanovnika vjeruje u zagrobni život a 39 posto misli da je Bibliju diktirao sam Bog i valja je doslovno slijediti, ne začuđuje da brojne osobe pretpostavljaju biblijsku inačicu onoj biološkoj; ali svaka od tih osoba pritom ulaže jedino sebe, pa stoga to mišljenje vrijedi jedino na privatnome polju, što ostaje u skladu s duhom i slovom američkog Ustava. Odluka o programu nastave u određenim školama, naprotiv, uključuje i lokalnu zajednicu koja odbija sagledati kvalitativnu razliku između znanstvenog i fikcionalnog diskursa, između logosa i mythosa. Donositelji te odluke ostaju ipak oprezni i ne izvlače iz nje sve zaključke koji se nameću: ne diraju, primjerice, u zdravstvenu skrb koju se hvali u bolnicama

i koja se ipak temelji na toj istoj biologiji koja postavlja u pitanje kreacionističku "teoriju". Drugi primjer promjene statusa istine nudi nedavni politički događaj koji na prvi pogled nije ni u kakvoj vezi s gornjim primjerom: opravdanje rata protiv Iraka oružjem masovnog uništenja koje navodno posjeduje ta zemlja. Poznato je kako se pokazalo da to oružje nije postojalo, ali problem nije u tome: američka je prisutnost bila moguća. Pa ipak, nekoliko zgoda iz tog događaja i dalje zbunjuje. Doznali smo, naime, da su državni službenici učinili sve što je bilo u njihovoj moći kako bi uvjerali američki narod u postojanje tog oružja, podastirući mu, uostalom, dokaze za koje su dobro znali koliko su tanki, ili nastojeći kompromitirati pojedince koji su donosili podatke o obratnom stanju stvari. Drugim riječima, ti su državnici znali da ono što tvrde nije istina, a ipak su je prikazivali kao takvu, jer su vjerovali - bez sumnje - da bi taj podatak mogao biti koristan za zemlju. Takvo nipodaštavanje istine potvrdila je i jedna od odgovornih osoba, Paul Wilfowitz, koji je rekao da je tvrdnja o posjedovanju oružja za masovno uništenje izabrana zato što se njome moglo najlakše pridobiti najveći broj pojedinaca. Pitanje o istinitosti tog dokaza nije naprosto postavio Wilfowitz, nego se ono smatralo nevažnim - kao što je svojedobno bio slučaj u totalitarnim ideologijama.

Obična službena laž, kao kad političar tvrdi da ne vara ženu, prikriveno je odavanje pošte istini jer pojedinac čini sve što je u njegovoj moći kako bi je prikrio. Posve je drukčiji slučaj sa sadašnjim primjerom, onim ravnodušnosti spram vjerodostojnosti podatka. Taj primjer još više uznemiruje zato što nije jedini. I ostala opredjeljena u jednakoj mjeri svjedoče o takvoj promjeni odnosa prema istini; primjerice, tvrdnja prema kojoj je zatvor Guantanamo sukladan duhu međunarodnih konvencija kad je riječ o statusu ratnih zarobljenika. Ili pak, da navedemo primjer iz posve drukčijeg područja: nedavno smo doznali da je savezna američka uprava namjerno izmijenila podatke iznesene u stanovitom broju znanstvenih izvješća koja se odnose na globalno zagrijavanje planeta jer ta izvješća nisu iznosila podatke u željenom smjeru, tj. nisu pobijala protokol iz Kyota. Međutim, ako utječete na poimanje istine, više ne živite u libe-ralnoj demokraciji. Kako objasniti takvo ogrješenje o njezine temelje? Dio izjava koje nisu ni u kakvoj vezi s istinom postao je prihvatljiv zato što je iznesen u razdoblju krize i iziskivao je nacionalni konsenzus, pa je, slijedno tome, poricao kritičke prosudbe onih čiji je posao iznošenje provjerenih podataka, to jest novinare. Ta kriza traje od 11. rujna 2001. godine. Jačanje domoljubnog osjećaja i buđenje "fantoma straha", da se poslužimo Condorcetovom sintagmom, dostaju da se ukloni briga za istinu, koja je ipak konstitutivna za demokratski prostor.

Sjedinjene Države nisu jedine u kojima vlast svoju pobjedu pretpostavlja istini; ipak, možemo se poslužiti njihovim primjerom, radije nego nekim drugim. Na početku 21. stoljeća, naime, Sjedinjene Države predstavljaju vojnu i političku silu superiornu svim ostalima. Velika moć uključuje i velike opasnosti jer u onome tko je posjeduje budi osjećaj da je uvijek u pravu i da se ne mora obazirati na mišljenje drugih. Kako bi se zaštitila od ponora u koji bi je mogla baciti vrtoglavost moći, kako bi izbjegla da u nj ne uvuče i ostali dio svijeta, čak i najmoć nija zemlja mora priznati da se istinom ne smije igrati.

Sama neovisnost nije dostatna da se opiše način na koji prosvjetiteljstvo poima ideal ljudskog postupanja. Bolje je upravljati se prema vlastitoj volji nego prema propisu koji dolazi izvana, ali pritom znati kamo se ide? Sve volje i sva djelovanja nisu isti. Jer ne može se više obraćati nebu da bi se donijela odluka o tome koja je volja dobra a koja loša, već se valja oslanjati na zemaljske

stvarnosti. Od udaljene konačnosti - Boga - valja se okrenuti mnogo bližoj konačnosti. Ona je, tvrdi misao prosvjetiteljstva, čovječanstvo samo. Dobro je ono što omogućava povećanje dobrobiti ljudi. Takva tvrdnja predstavlja preusmjerenje kršćanskog

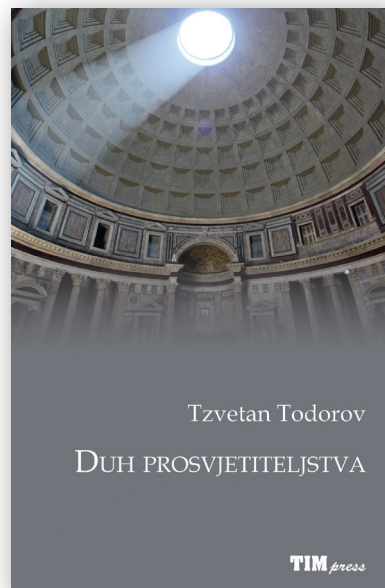
naučavanja prije nego njegovo odbijanje. Ona je pak izjednačila dvije ljubavi, ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu. Sveti Pavao u više navrata izjavljuje da je "onaj koji voli drugoga ispunio Zakon". Ali mislioci prosvjetiteljstva izjavljuju da su zadovoljni samo jednim dijelom te jednadžbe. "Dostaje da ljudi njeguju kršćansku ljubav; nije važno što će se dogoditi s kršćanskom religijom", piše Lessing 1777. godine; doktrinalno i institucionalno polje su razdvojeni, ali ne i sadržaj čiju vrijednost zagovaraju. Jednak deistički duh ističe i Franklin deset godina poslije tvrdeći: "Bogu najdraži kult jest onaj u kojemu se čovjeku čini dobro." Ljubav prema ljudskim bićima više ne treba božansko opravdanje; zamišljajući jedan čin gostoljublja, Franklin kaže: "Ne nudim vam svoju kuću iz ljubavi prema Kristu nego iz ljubavi prema vama. Na taj način ljudsko biće postaje cilj našeg bavljenja, središnja točka prema kojoj sve smjera. Kad se Diderot pita o načelu koje povezuje njegov enciklopedijski projekt, ima na umu

jedan jedini: čovjeka. To potvrđuje i svijet koji Enciklopediju nastoji obuhvatiti i predstaviti. "Zašto ne bismo uveli čovjeka u svoje djelo s obzirom na to da je on sastavni dio univerzuma? Zašto njega ne bismo učinili zajedničkim središtem? To je u isti mah naše pravo i naša zadaća: čovjek postaje središtem djela zato što je središte svijeta - ili, radije, on mu podaruje smisao. Na taj način njegova opstojnost prestaje biti pukim sredstvom stavljenim u službu nekoga uzvišenijeg cilja, izbavljenja vlastite duše ili uzdizanja do Božjega grada; on svoj cilj mora pronaći u sebi. Glasom svoje junakinje Julie, Rousseau najavljuje to načelo: "Čovjek je odveć plemenito biće da bi trebao poslužiti kao puko oruđe drugima." To novo čovjekovo mjesto, koje se sada suprotstavlja kao apsolut stvarima koje su tek relativne, dovest će Kanta do njegova glasovitog načela humanističkog morala: "Radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo. Jedna riječ određuje dobrobit čovječanstva na Zemlji: sreća. "O, srečo! Smislu i cilju našeg bića!" uskliknut će Alexander Pope u svom Eseju o čovjeku. Pri čitanju europskih djela iz tog razdoblja zapanjuje, unatoč njihovoj raznolikosti s obzirom na žanr, zemlju

podrijetla i uvjerenja njihovih autora, to da predočuju prirodni svijet, u kojemu su ljudska bića suočena s neprijateljskim ali puko ljudskim snagama, i da nastoje postići ostvarenje u krilu navlastite zemaljske opstojnosti.

Najbolji je građanin onaj koji "pridonosi sreći svijeta", kaže Voltaire. Filozofski traktati, romani, poeme, drame, pripovijedaju o teškoćama s kojima se suočava isključivo ljudski svijet.

Vrtoglavi rast sredstava pohrane i razmjene informacija otkrio je novu opasnost: previše informacija ubija informaciju

Tzvetan Todorov

DUH PROSVJETITELJSTVA

TIM press

KNJIGA TZVETANA TODOROVA objavljena je u izdanju Tim pressa